

RETORIKA ARHITEKTURE* (na primjeru otoka Hvara)

SILVIO BRAICA
Etnografski muzej
58000 Split
Iza Lože 1

UDK 39:72(497.18)
Prethodno priopćenje

U ovom tekstu obrađujem problematiku "čitanja" seoske arhitekture i urbanizma. Analizirana su dva sela na istočnomu dijelu otoka Hvara: Bogomolje i Gdinj. Tijekom sređivanja rezultata s terena, te sortiranjem i komponiranjem podataka iz literature, spoznao sam da sami prikaz empirijske zbilje ne može zadovoljiti moje afinitete. Zbog toga izgrađujem model, koji je više skup principa nego konkretnih rezultata. Pri gradnji modela rukovodio sam se spoznajama modernih semiologa (npr. Umberta Eca i Rolanda Barthesa) i predstavnika "tartuske semiološke škole", te ću tako pokušati (semiološki) prikazati tvorbu jednoga metagovora, tj. retoriku arhitekture.

Svatko tko se bavi arhitekturom i urbanističkim proučavanjima, vjerojatno se ponekad upita je li arhitektura i nešto više od pukoga građenja ili umjetničkoga oblikovanja. Kazuje li, na svojevrsnom *metajezičkomu* planu, arhitektura nešto o graditeljima i osmišljivačima prostora, odnosno, ima li arhitektura kakvo značenje na širem planu organizacije prostora? Stječe se dojam da se u našoj etnologiji premalo mjesta posvećuje odnosu čovjeka prema prostoru, dok je u isto vrijeme problematika arhitekture kao način gradnje i stanovanja obilno zastupljena. Zato ovdje ne tražim ni povijesne ni bilo koje druge *istine*, nego želim izgraditi nešto što ću nazvati *retorikom arhitekture*. Dakle, istraživanje izdižem iznad empirijske zbilje i, ne zadirući u nju, stvaram jedan *teorijski obrazac (tekst)* na kojemu ću graditi daljne istraživačke sheme i spoznajne predloške.

Kratka etnografska eksplikacija sela Bogomolje i Gdinja na otoku Hvaru govori o dvije vrste arhitekture i urbanizma: jedan je *mediteranski tip* zgusnuta naselja, a drugi je *kraški tip* raštrkana naselja. Radna hipoteza je slijedeća: *način života određuje i poimanje okoline, odnosno kultura određuje poimanje prirode*. Naizgled logično, ali ipak teško dokazivo, jer na ovom mjestu neću prikazivati kako stanovnici sela doživljavaju svoju okolinu, nego kako *ja isčitavam* njihovo poimanje okoline, koje je ukodirano u samu arhitekturu i urbanizam. Dakle, postavlja se problem gdje u selu ili naselju mogu povući granicu između *svoga* i *tudega* prostora, odnosno što stanovnici određenoga naselja arhitekturom i urbanizmom označavaju kao strani, a što kao svoj prostor (ponavljam da se hipoteze baziraju na konkretnim podacima, a ne na nekim općim spoznajama i da, usprkos tome, ne zadiru u njih).

* Ovo je prerađeni dio teksta "Govor o arhitekturi i govor arhitekture: dva modela analize", koji je u tisku.

DISTINKCIJA *SVOJE* - *TUDE* U MEDITERANSKOMU TIPU ARHITEKTURE

Promatrana sela smještena su na otoku i mogu reći da ta činjenica uvelike doprinosi spoznaji o ograničenosti kretanja i spoznaji da je *tudi* prostor sveden na minimum. Poznato je da su u ovakvu tipu naselja kućna vrata "uvijek otvorena", komunikacija se odvija sasvim slobodno unutar cijeloga naselja, a kuće su toliko blizu jedna drugoj da svatko zna što mu susjed trenutno radi. Bitan činilac pri spajanju zajednice u takvu povezanu cjelinu, koju označavam kao *svoj* prostor, jesu žene koje pri svojim kućanskim poslovima nalaze nebrojeno mnogo razloga za posjete, ogovaranja ili posudbu nečega; time se kuće i uličice spajaju u *svoj*, poznati prostor. Držim da na ovoj razini muškarci ne igraju veliku ulogu, pošto ih posao vodi izvan naselja (u polje ili drugdje), a i kada su u krugu naselja njihovo druženje je izraženije na trgu gdje razgovaraju, komentiraju, igraju *na balote* ili slično, nego u kući. Ipak i to dokazuje da naselje funkcionira kao *svoj* prostor i da se u njemu osjećaju sigurno. Osobno sam doživio da na takvim mjestima došljaka tretiraju kao stranca (kojega treba posebno ispitati promatranjem, a poslije i razgovorom). Komunikacija u samomu naselju, blizina kuća i, što držim najbitnijim pokazateljem, nepostojanje dvorišta i dvorišnih ograda, tvore jedan jedinstveni (*svoj*) prostor.

Put, nadalje, vodi do polja, a ona se u ovoj shemi također dovode u blisku vezu s pojmom *svoga* prostora. Na pola puta između kuća i polja često su postavljene gospodarske zgrade koje su također označene kao dio *svoga*, a ujedno povezuju domaću živinu sa *svojom*, tj. kulturom. Polja ovdje posjeduju kulturnu vrijednost i mogu reći da su prag između *svojeg* i *tudeg*. Međutim, zbog blizine naselja i međusobnoga poznavanja suseljana, to *tude* nije strano-nepoznato, nego isto tako kulturno; ipak, za ovu analizu, polja držim krajnjim obolom kruga koji zahvaća prostor *svoga* terena. Naselje s najbližom obalom-lučicom spaja puteljak koji prolazi kroz šumu. U ovom kontekstu takav puteljak je dio ako ne *svoga*, a ono barem *neutralna* prostora. I na kraju, pošto su nastanjeni po otočkim brežuljcima i tako bez velikog dodira s obalom, pretpostavit ću da je obala (lučica) u najboljem slučaju *neutralan* prostor.

Tudi prostor je ovime sasvim sužen: u njega ubrajam šume i more. Dokaz da je more *tude* područje možemo sasvim lijepo pronaći i u zbilji, naime, s mora su dolazile gotovo sve nevolje (a preneseno na ovu shemu to je jasan pokazatelj *tudega*-neprijateljskog prostora). Šuma se dokazuje kao *tudi* prostor činjenicom da postoji put, koji vodi kroz nju, koji je označen kao *svoj*. Skretanje s puta uvjetuju sasvim određeni poslovi (sječa ili lov). Treba napomenuti da se pod pojmom puta ovdje označava s jedne strane vidno obilježena staza ali i, više ili manje, utabani pravac održavan sjećanjem i kao takav održavan prepoznavanjem nekih vidnih znakova. Ovakva druga vrsta puta ne održava se striktnim pridržavanjem pravca već spoznajom *da je tu put* pa makar on bio i nevidljiv (čak i na takvom putu postoji spoznaja da on nije dio šume, tj. *tudega* prostora).

Vidimo da se *svoj* prostor u mediteranskomu tipu urbanizma i arhitekture može proširiti na dovoljno veliko područje, da bi se iz toga moglo zaključiti kako je to tip urbanizma koji označava otočki način spoznavanja izoliranosti vodenom masom i, donekle, šumom koja štiti ali i donosi zlo.

Na ovom mjestu naglašavam važnost i položaj mjesnih groblja, kako onih starih tako i novih. Ona se nalaze na kraju naselja, udaljena od kuća, među poljima, uz put. Time znakovito govore o svomu statusu između *svoga i tuđega*, ovostranoga i onostranoga, zemaljskoga i nebeskoga. Mogu reći da je to *neutralan* prostor, ničiji na razini zemaljskoga, ali koji korespondira s drugim svijetom i time dobiva poseban status.

Na kraju, potrebno je ogoliti činjenice i postaviti jedan pregledan shematski prikaz:

tude: *more*
 šuma

neutralno: *put*
 obala
 groblje

svoje: *polje*
 naselje

gdje je naselje krajnja istanca *svoga* prostora, a more krajnja istanca *tuđega* prostora. Groblje je *neutralno* na razini ovostranoga življenja, jer iz toga rakursa pripada drugome svijetu. Međutim, može se reći da je groblje iz rakursa relacije zemlja-nebo metonimijski spojeno s pojmom puta, te tako dobivamo neutralno značenje i na toj razini.

DISTINKCIJA *SVOJE-TUĐE* U KRAŠKOMU TIPU ARHITEKTURE

Sada dolazimo do jedne sasvim drugačije koncepcije arhitekture i urbanizma: naselje više ne figurira kao jedna organska cjelina u kojoj komunikacija nije ograničena barijerama dvorišnih ograda i sl. Ako je u prethodnom tipu krajnja istanca do koje sam došao bilo naselje, ovdje je to pojedinačno domaćinstvo s ograđenim dvorištem. Zašto? Razlika je u tome što ovdje imamo (teoretski) shemu koja započinje na kućnome pragu. *Svoj* prostor u ovom tipu arhitekture i urbanizma jest samo naselje, ali u manjoj mjeri nego u prvomu tipu organizacije prostora; mogu reći da u naselju postoje dvorištem ograđena zemljišta koja su ipak malo više *svoja* od onoga koji se nalazi izvan dvorišta. Dvorišna ograda odvaja *svoje* od *tuđega* na dvije razine: od stranoga i od drugoga *svoga*, tj. od suseljana. Tu se vidi bitna razlika od prve sheme: kolektiv se pojavljuje samo prema vani, dok je prema unutra organiziran u domaćinstva-jedinke koje egzistiraju svaka za sebe. Ne postoji ona

slobodna komunikacija među kućama (ne i među ljudima!), a odvajaju ih upravo dvorišta kao jedan od najbitnijih elemenata razlikovanja ova dva tipa organizacije. Dvorište označava samostalnost i prenosi veze u naselju s plana kolektiva na plan jedinki. U isto vrijeme kolektivni plan se ostvaruje u okviru domaćinstva.

Daljna organizacija ne razlikuje se u bitnome od prethodne i više je neću ponavljati. Složit ću sada shematski i ovaj drugi tip organizacije prostora:

tude: *more*
 šuma

neutralno: *put*
 obala
 groblje

svoje: *polje*
 naselje
 dvorište
 kuća

UMJESTO ZAKLJUČKA

Cilj ovoga modela bio je pokazati postojanje dvaju (u nekim elementima) različitih poimanja prostora, življenja u zajednici i, u krajnjem slučaju, građenja. U drugomu, kraškom tipu, prostor se poima individualnije, za razliku od mediteranskoga kolektiviziranog poimanja. Tako smo vidjeli da istražujući *retoriku* arhitekture, možemo stvoriti *tekst* u kojemu arhitektura i urbanizam mogu reći i *nešto više*. Arhitektura ima svoju retoriku, dekodiranjem treba pronaći skrivena značenja i tada će i *kamen progovoriti*. Prema tome, nova metodološka konstrukcija otkrila nam je i nove kulturne sadržaje.

THE RHETORIC OF THE ARCHITECTURE (example of the island of Hvar)

In this paper the author discusses of village architecture. For his analysis he uses facts from the researches of two villages situated on the east part of the island of Hvar. The author sets up the model in which he creates the some kind of semiological approach to the architecture. Through the rhetorical system of connotation the author analyzes the "own" and "alien" space in two villages and relations between of the own and alien spaces.